

UOT: 37.01(075.8).

Xanım Hüseyn qızı Qədimova
*Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-5398-0386>*

Aysel Azər qızı Qədimova
*Dermatoloji klinikada tərcüməçi
<https://orcid.org/0009-0001-3269-986X>
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).97-100](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).97-100)*

ANTİK ROMADA TƏHSİL VƏ ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASI

Khanım Huseyn Kadimova
*lecturer at Baku State Universit
doctor of philosophy in pedagogy*

Aysel Azar Kadimova
translator at the Dental Clinic

EDUCATION AND PERSONALITY DEVELOPMENT IN ANCIENT ROME

Ханым Гусейн гызы Гадимова
*преподаватель Бакинского Государственного Университета,
доктор философии по педагогике*

Айсель Азер гызы Гадимова
переводчик Дерматологической клинике

ОБРАЗОВАНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ДРЕВНЕМ РИМЕ

Xülasə. Qədim Romada təhsil cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi hesab olunur və fərdlərin ictimai həyata inteqrasiyasına xidmət edirdi. “Educatio” anlayışı Roma vətəndaşının fiziki, mənəvi və intellektual inkişafına yönəlmiş ilkin tərbiyəni, “humanitas” isə gəncliyin sonrakı dövrlərində verilən mənəvi və mədəni təhsili ifadə edirdi. Roma cəmiyyətində ailə və aqrar dəyərlər əsas yer tutur, “pietas” və “mos maiorum” kimi anlayışlar tərbiyənin əsasını təşkil edirdi. İlk tərbiyə ailədə, xüsusilə ana və ata tərəfindən verilirdi; ata övladını əmək, savad, hüquq bilikləri və ictimai həyata hazırlayırdı. Bu təhsil modeli romalıların fəal siyasi və ictimai həyatında iştirakını təmin edirdi.

Açar sözlər: Qədim Roma, təhsil, fiziki inkişaf, intellektual inkişaf, ailə tərbiyəsi, aqrar dəyərlər, ata tərbiyəsi, əmək tərbiyəsi

Abstract. Ancient Roman education was regarded as an integral part of society and served to integrate individuals into public life. The concept of educatio referred to the initial upbringing of the Roman citizen aimed at physical, moral, and intellectual development, while humanitas denoted the moral and cultural education provided during the later stages of youth. In Roman society, family and agrarian values occupied a central place, and concepts such as pietas and mos maiorum formed the foundation of upbringing. Early education was provided within the family, especially by the mother and father; the father prepared the child for labor, literacy, knowledge of law, and participation in public life. This educational model ensured the active involvement of Romans in political and social life.

Keywords: Ancient Rome, education, physical development, intellectual development, family upbringing, agrarian values, paternal education, labor education

Аннотация. Древнеримское образование считалось неотъемлемой частью общества и служило интеграции личности в общественную жизнь. Понятие «educatio» обозначало первоначальное воспитание римского гражданина, направленное на его физическое, нравственное и интеллектуальное развитие, тогда как «humanitas» выражало нравственное и культурное образование, получаемое в более поздние периоды юности. В римском обществе важное место занимали семейные и аграрные ценности, а такие понятия, как «pietas» и «mos maiorum», составляли основу воспитания. Первоначальное воспитание осуществлялось в семье, прежде всего матерью и отцом; отец приучал ребёнка к труду, обучал грамоте, правовым знаниям и готовил к участию в общественной жизни.

Ключевые слова: Древний Рим, образование, физическое развитие, семейное воспитание, аграрные ценности

Antik dövr təxminən eradan əvvəl XI əsr və eranın V əsrinə qədərki dövrü əhatə edir. Antiklik əsasən, iki qədim dövlət – Yunanıstan və Roma ilə təmsil olunurdu. Qədim Roma Aralıq dənizi-subtropik iqlim qurşağında, əlverişli təbii zonada yerləşirdi. Roma e.ə. 753-cü ildə salınmışdır. Qədim Romada siyasi və sosial həyat çox fəal idi və romalılar üçün təhsil cəmiyyətə aid bir hadisə sayılırdı; bu təhsil fərdləri şəhərin ictimai həyatına inteqrasiya edirdi.

Latın mənşəli əcdadların bu təlimlərinin bir çoxu müasir dövrdə də faydalı hesab olunur. Siseron oğluna tövsiyə edirdi ki, cəmiyyətdə hər zaman xoş davranışlı olsun ki, insanlar tərəfindən qəbul edilsin. Latın dilində “educatio” (təhsil, tərbiyə) termini Roma vətəndaşının ilkin tərbiyəsini ifadə edirdi və bu tərbiyə onun fiziki, mənəvi və intellektual qabiliyyətlərinin inkişafına yönəlmişdi.

“Humanitas” termini isə sonrakı mərhələdə verilən əsl mədəni təhsili bildirirdi. Bu, mənəvi dəyərlərə əsaslanan, daha incə və kamil bir təhsil olub gəncliyin sonrakı illərinə aid edilirdi.

Roma cəmiyyətinin əsasında aqrar (kənd təsərrüfatına əsaslanan) xarakter daşıyan quruluş dayanırdı və bu cəmiyyətdə ev və ailə dəyərləri üstünlük təşkil edirdi. Tərbiyə olunan əsas hiss “pietas” adlanan duyğu idi ki, bu anlayış valideynlərə, əcdadlara, Vətənə və ilahi qüvvələrə hörməti ifadə edən geniş məzmunlu bir anlayışdır. Din də mühüm, əsas tərkib hissələrindən biri idi.

Bu dəyərlərin cəmi “mos maiorum” adlanırdı ki, bu da əcdadlardan gələn nümunə və ənənələr deməkdir.

Ailədə ilk tərbiyəçi ana idi. Uşaq yeddi yaşına çatdıqdan sonra ata (pater familias) onun birbaşa tərbiyəçisi olurdu. Atanın nümunəsi ilə oğul işləməyi və ya təsərrüfatı idarə etməyi, həmçinin Roma forumunda açıq şəkildə baş verən ictimai həyata qatılmağı öyrənirdi. Romalı-

lar şəhər üçün ən mühüm qərarları birgə və açıq şəkildə müzakirə edən ilk sivilizasiyalardan biri olmuşlar və qədim Romada demokratiyanın mahiyyəti də məhz bundan ibarət idi. Beləliklə, ata övladına kənd təsərrüfatı üzrə ilkin bilikləri, ilk savadlanmanı və hüquq anlayışlarını öyrədirdi. Bu biliklər Qədim Romada xüsusilə mühüm idi, çünki onlar ictimai həyatda iştirak etməyə və dövlət vəzifələri tutmağa imkan verirdi.

Oğlan uşağı 14 yaşına çatdıqda, etrusk adətinə görə, kənarları qırmızı haşiyəli olan “toga praetexta” geyimini (latınca toga “örtmək” mənasını verir, yun və ya digər parçadan olan böyük və uzun paltar, kişi Roma vətəndaşları üçün rəsmi geyim kimi tanındı) çıxarır və tamamilə ağ rəngli “toga libera” geyinirdi. Bununla da o, siyasi hazırlığını təkmilləşdirmək məqsədilə Senatda əyləşmək hüququ qazanır, yaşlı senatorların müzakirələrini izləyir və beləliklə öz ictimai-siyasi təcrübəsini keçirdi. Göründüyü kimi, Roma vətəndaşının formalaşması hələ yeniyetməlik dövründən başlayırdı, çünki həmin dövrdə həyat sürətlə keçirdi və cəmiyyət daim müharibə şəraitində yaşayırdı.

Hərbi xidməti başa vurduqdan sonra gənc öz siyasi həyatına başlaya bilərdi və çox vaxt atasına və ya ailəsinə dostluq münasibətləri ilə bağlı olan bir şəxsin himayəsi altında fəaliyyət göstərirdi.

E.ə. 451-ci ildən etibarən Roma Forumunda Roma şəhərinin əsas qanunlarının həkk olunduğu bürünc lövhələr – “On iki cədvəl” nümayiş etdirilirdi. Hər kəs onları oxuya və ya asanlıqla öyrənə bilirdi. Qanunlar olduqca sadə idi və “mos maiorum”u (ataların adət-ənənələrini) ümumiləşdirirdi. Bu dəyərlərə aşağıdakılar daxil idi:

1. Roma ənənələrinə mütləq hörmət;
2. “pietas” – yəni mənəvi və dini qaydalara, mənşəyindən gələn adət-ənənələrə riayət etmək;
3. əxlaqi ciddilik;
4. qanuna itaət.

Qız övladları əsasən evdə qalır, məişət işlərini öyrənirdilər. Həmin dövrdə nə maşınlar, nə elektrik, nə axar su, nə də avtomobillər mövcud olmadığından, ev işləri ailənin və ev təsərrüfatının davamlılığı üçün son dərəcə vacib idi. Bu səbəbdən qadınlar təkcə öz evlərini deyil, bütövlükdə Roma cəmiyyətini də idarə edib yaşadırdılar. Bu, Roma cəmiyyətinin ən qədim ənənəsi idi. Lakin Roma dövlətinin gücünün artması və ərazilərinin genişlənməsi ilə bu ənənələrdə də bir sıra dəyişikliklər baş verdi.

Yunanıstanın fəthindən sonra, məsələn, incəsənət və mədəniyyətin daha inkişaf etmiş və zərif olduğu, romalıların "fəlsəfə" ilə tanış olmaları bir mühtdə Roma mədəniyyəti bundan güclü şəkildə təsirləndi. Çünki ellinistik düşüncə cərəyanları təhsilin mərkəzinə insanı, onun fərdiliyini qoyurdu, halbuki romalılarda əsas olan dövlət anlayışı – "res publica", yəni ictimai iş, ümumi mənafə idi.

Eramızdan əvvəl III əsrdən etibarən, Roma hakimiyyətinin genişlənməsi ilə təhsil sistemi dəyişməyə başladı və varlı ailələr övladlarının tərbiyəsini savadlı azad edilmiş köləyə – "pedagogus"a həvalə edirdilər. "Liberto" ağasının verdiyi icazə ilə azadlıq əldə etmiş kölə idi.

İmperianın inkişafı ilə qızlar da oxumağa başlayır, mahını oxumağı, rəqs etməyi, rəsm çəkməyi və incəsənətin digər sahələrini öyrənirdilər.

Mark Porsiy Katon, "Senzor" ləqəbi ilə tanınan bu şəxs, həmin dəyişiklikləri tənqid edir və romalıları ata-babadan qalma qədim ənənələrə qayıtmağa çağırır; bu ənənələrdə ata öz övladlarının təbii tərbiyəçisi hesab olunurdu.

O, "Libri ad Marcum filium" əsərində kənd təsərrüfatı, tibb və ritorika ilə bağlı nəsihət və bilikləri toplayır. Katon natiqliyi vətəndaşlıq fəziləti kimi qiymətləndirir, lakin onu etik və siyasi dəyərlərlə sıx əlaqədə görür. Natiq danışığında ədalətli, ənənələrə sadıq, cəsarətli olmalı və ictimai həyatda fəal iştirak etməyi bacarmalıdır.

Katon sonralar "Liber de agri cultura" ("Kənd təsərrüfatı haqqında kitab") əsərini yazır və bu əsərdə tarlalarda görülən əməyi ticarət fəaliyyəti ilə müqayisə edərək ona qarşı qoyur və üstün tutur. Katona görə, bu fəaliyyətlər düzgün siyasi istiqamətləndirmə ilə həyata keçiriləndi təqdirdə Roma dövlətini böyüdə və qüdrətli edə bilər.

Mark Tulli Siseron dövlət xadimi, filosof və yazıçı olmuş, latın ədəbiyyatına mühüm təsir

göstərmişdir. Siseron Roma cəmiyyətində yunan-ellin mədəniyyətinin yayılmasında həlledici rol oynamışdır; bu mədəniyyət romalılarınkıdan daha incə və inkişaf etmiş hesab olunurdu. O, yunan fəlsəfəsinin Romada tanınmasına və yayılmasına töhfə vermişdir. Siseron ali təhsilə xüsusi diqqət yetirir və bildirir ki, natiqin formalaşması üçün ədəbiyyat, fəlsəfə, hüquq və etik biliklər zəruridir. O hesab edirdi ki, dövlətin rifahı vətəndaşın yaxşı tərbiyəsindən asılıdır və natiqin yetişdirilməsi güclü siyasi əhəmiyyət daşıyır. Mark Tulli Siseron dialoq formasında yazılmış "De oratore" ("Natiq haqqında") əsərində ritorika və natiqlik sənətini araşdırır və onun əsas mərhələlərini müəyyənləşdirir. Siserona görə ideal natiq geniş biliklərə malik olmalı, lakin təkəbbürlü olmamalı, öz biliklərini nümayiş etdirməməli, əksinə, dürüst və sadə həyat tərzini sürən bir insan olmalıdır. Bu gün də natiqlik (oratorluq) sənəti Siseron tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplər əsasında öyrənilir.

İbtidai təhsil yeddi yaşından başlayırdı. Bu mərhələdə "magister" və ya "litterator" adlanan müəllimlər oxumağı və yazmağı öyrədirdilər. "Calculator" isə riyaziyyat müəllimi idi və hesab aparmağı öyrədirdi. Bu təlim çox mühüm sayılırdı, çünki bir çox şagirdlər təhsili yarımçıq qoyaraq tacir olurdular. Müəllimlər və təlimçilər cəza tədbirləri kimi bədənə yönəlmiş cəzalardan da istifadə edirdilər: düyünlü taxta qamışdan ibarət "ferula" və ya dəri zolaqlardan hazırlanmış qamçı – "scutica" və ya "virgula". Birinci təhsil mərhələsinin sonunda Roma oğlanları oxumağı və yazmağı bacarırdılar ki, bu da həmin dövr üçün olduqca qeyri-adi bir hal idi.

Orta təhsilə yalnız varlı ailələrdən olan oğlanlar qəbul edilirdi. Burada üç il ərzində qrammatika, məntiq, ritorika, musiqi və astronomiya, həmçinin həndəsə, arifmetika və memarlıq fənləri tədris olunurdu.

R ritorika Siseron tərəfindən əsaslandırılmışdı və natiqlik sənəti siyasi həyatda istifadə olunduğuna görə fundamental əhəmiyyət daşıyırdı.

R ritorika dərsləri söz sənətinin peşəkarı olan, eyni zamanda mənəvi baxımdan nümunə sayılan bir müəllimin rəhbərliyi altında keçirilirdi.

Lusi Anney Seneka isə "Lusiliyaya məktublar" əsərində əxlaqi baxımdan özünü təkmilləşdirməyin zəruriliyini vurğulayır və fəzilətli insanların nümunəsini izləməyi tövsiyə edirdi.

Demək olar ki, qədim romalılar təhsilə böyük önəm verirdilər və ilk illərdə bu vəzifə əvvəlcə ana, sonra isə ata tərəfindən şəxsən yerinə yetirilirdi. Daha sonra Romanın ərazisinin genişlənməsi və yunan mədəniyyəti ilə təmaslar nəticəsində bu iş peşəkar müəllim və tərbiyəçilərə həvalə olunmuşdur.

Problemin aktuallığı. Antik Romada təhsil və şəxsiyyətin formalaşması məsələsinin öyrənilməsi müasir pedaqogika və təhsil nəzəriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qədim Roma cəmiyyətində formalaşmış “educatio”, “humanitas”, “pietas” və “mos maiorum” kimi anlayışlar fərdin yalnız bilik əldə etməsini deyil, həm də onun mənəvi, sosial və vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin inkişafını hədəfləyirdi. Bu isə müasir dövrdə şəxsiyyətyönlü təhsil konsepsiyaları ilə səsleşir.

Problemin yeniliyi. Tədqiqatın yeniliyi Antik Romada təhsil və şəxsiyyətin formalaşması prosesinin yalnız tarixi fakt kimi deyil, həm də müasir pedaqoji yanaşmalar kontekstində kompleks şəkildə təhlil olunması ilə bağlıdır. Xüsusilə “educatio”, “humanitas”, “pietas” və “mos maiorum” kimi anlayışların qarşılıqlı əlaqədə araşdırılması, onların fərdin sosiallaşmasında və vətəndaş kimi yetişməsində oynadığı rolun sistemli şəkildə təqdim edilməsi elmi yenilik kimi çıxış edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Antik Romada təhsil və şəxsiyyətin formalaşması modelinin öyrənilməsi müasir təhsil sistemləri üçün mühüm praktik nəticələr verir. İlk növbədə, ailənin tərbiyədə aparıcı rolunun vurğulanması göstərir ki, uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasında məktəbdən əvvəl ailədaxili dəyərlər sistemi həlledici əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşma müasir dövrdə valideynlərin təlim-tərbiyə prosesinə daha fəal cəlb olunmasının vacibliyini əsaslandırır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N. “COP 29: Çox dəyərli tədbir, şagirdlərdə və tələbələrdə ekoloji mədəniyyətinin formalaşması vasitəsi kimi” // –Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, – 2024. № 3 .
2. Soylu, A., Kaysılı A., Sever M. “Refugee Children and Adaptation to School: An Analysis Through Cultural Responsiveness” // Education and Science, –2020; 45(201), – s. 313-334.
3. Beare, W. “The Roman Stage A Short History of Latin Drama in the Time of the Republic” Methuen (Methuen & Co.) London, –1964, –s.129
4. Owens, E.J. “The city in the greek and Roman world” Routledge, –London, 1991. –s.94
5. Howard, H. Scultard. A history of the Roman World from 753 to 146 BC Methuen & Co Ltd, London, –1980. –s.258.
6. Mary Beard (Hardcover) Laughter in Ancient Rome // University of California Press. Kaliforniya, – Berkeley, 2014. – s.247

Redaksiyaya daxil olub: 19.06.2026